

Algunhas notas sobre obras menores e traballos perdidos de lexicógrafos galegos do século XVIII

Damián Suárez Vázquez
Instituto da Lingua Galega
Universidade de Santiago de Compostela

RESUMO. Neste artigo analízanse os pequenos traballos da lexicografía galega do século XVIII que se coñecen na actualidade á marxe das obras de Sarmiento, Sobreira e Cornide. Tamén se revisan, á vista de novos datos, as noticias que nos chegaron sobre outros vocabularios e dicionarios elaborados naquela centuria, moi cuestionadas hai algúns anos.

Palabras clave: Lexicografía, Lingua galega, Século XVIII.

ABSTRACT. This article presents an analysis of the small works in Galician lexicography of the 18th century which are known at present, excluding the works written by Sarmiento, Sobreira and Cornide. Some news about another vocabularies and dictionaries elaborated in that century, which have been hard questioned some years ago, have been also reviewed in sight of new data.

Keywords: Lexicography, Galician language, 18th century.

1. Introducción

É sabido que os fundamentais traballos do padre Sarmiento (1695-1772) e, xa nun modesto segundo plano, as contribucións de Joseph Cornide (1734-1803) e do padre Sobreira (1746-1805) conforman, a día de hoxe, o corpus esencial de obras da lexicografía galega do século XVIII (Mariño Paz 1998: 317-327). Obviamente, isto non quere dicir que ademais das dos autores citados non conservemos algunhas outras compilacións léxicas escritas ou polo menos iniciadas nesa centuria. En realidade, esas “obras menores” conservadas, moi poucas,

---

Data de recepción: 28.05.2007. Data de aceptación: 02.07.2007.

constitúen traballos bastante modestos, aínda que tamén poden chegar a ofrecernos a primeira documentación dalgunha voz galega actual ou mesmo descubrirmos algunha que outra palabra ou acepción non rexistrada ata o de agora.

Por outra parte, debemos apuntar que, ademais do conxunto dos materiais conservados, tamén dispomos de noticias doutros traballos perdidos na actualidade. Fálanos deles Manuel Murguía nunha extensa nota á súa edición do “Estudio sobre el origen y formacion de la lengua gallega” do padre Sarmiento (Murguía 1880: 137), obra que saíu publicada por entregas en *La Ilustracion Gallega y Asturiana* entre marzo e xullo de 1880¹.

As noticias reunidas polo historiador rexionalista gozaron de boa aceptación e foron transmitidas de maneira acrítica por diferentes autores (Pensado 1985: 11)². No entanto, José Luis Pensado, o principal estudoso da lexicografía galega do XVIII, comezou a dubidar da súa autenticidade e, co paso dos anos, chegou a considerar esas obras simples pantasma lexicográficas. Así, se en 1976 pensaba que “las noticias son extremadamente vagas y las fuentes de donde procede esta información no se consignan, de tal manera que nos asaltan muchas dudas sobre la realidad de la mayor parte de los mencionados diccionarios” (Pensado 1976: 4), poucos anos despois xa nos di que as afirmacións de Murguía “cada día se me van haciendo más sospechosas y creo que ha llegado la hora de irlas acercando al dominio de la fábula” (Pensado 1985: 12).

Nas páxinas que seguen ocuparémonos tanto das mencionadas obras menores, dando conta das súas principais características e, nalgún caso, recadando novas informacións sobre o seu autor, coma das controvertidas noticias das obras que se supoñen hoxe perdidas, buscando na medida do posible a súa orixe ou achegando algún novo dato que axude a botar luz sobre o seu carácter real ou ficticio.

2. Textos conservados

2.1. O *Appendix Probi* do mosteiro de Sobrado

Este pequeno repertorio léxico foi dado a coñecer hai xa algúns anos por Carme López Taboada (1991: 107-110). Forma parte dun volume manuscrito, hoxe en mans particulares, que pertenceu ao mosteiro cisterciense de Santa María de Sobrado (A Coruña), onde debeu de utilizarse para a instrución dos novizos. Non coñecemos o nome dos seus autores nin a data en que foi composto, pero C. López Taboada sinala que “dado o gusto polo cultismo latinizante (*Christo, Cathólica, Prophecta...*) e a vacilación ortográfica constatada ó longo de todo o volume [...] cabe pensar que a referencia feita á “orthographia tomada de la Academia Española” debe relacionarse con calquera das do século XVIII, nunca coa de 1815 que é a que

1 Coñeceu unha reedición nun volume publicado en Buenos Aires en 1943, pp. 13-68 e 145-156.

2 Fíxoo, que nós saibamos, Carlos Martínez-Barbeito (1956: 297).

consume o proceso de modernización ortográfica española” (1991: 105-106). Curiosamente, e non sen amosar unha aparente contradición co exposto, a autora refírese ao vocabulario obxecto de estudo como “Un *Appendix Probi* na Galicia do XIX”, que é este o título escollido para o seu traballo.

Na nosa opinión, é probable que o vocabulario se compuxese nalgún momento do século XVIII. A alusión feita no manuscrito á “orthographia tomada de la Academia Española” parece que máis ben haxa que relacionala coas primeiras publicacións da RAE, onde se recolle os uso dos dígrafos <ch>, <ph>, <rh> ou <th> en palabras de orixe grega ou hebrea (en obras coma o chamado *Diccionario de Autoridades*, publicado en seis volumes entre 1726 e 1739, ou a *Orthographía Española* de 1741), e non tanto con obras posteriores, onde o uso deses dígrafos queda practicamente eliminado (así, xa na *Ortografía de la lengua castellana* de 1754 ou no *Diccionario de la lengua castellana* de 1783).

Por outra parte, en apoio da datación dezaoitescas do manuscrito, habería que apuntar que nel se recolle unha historia universal que remata co reinado de Filipe V (1683-1746), feito que nos parece bastante significativo. Ademais, segundo o noso entendemento, tampouco o tipo de letra que presenta o vocabulario invita a supor que a obra fose escrita no século XIX. Así e todo, sen a posibilidade de consultar o manuscrito orixinal, non estamos en condicións de facer afirmacións categóricas no que á datación do texto se refire.

O vocabulario apenas reúne 80 entradas, agrupadas por letras, e presenta unha estrutura moi sinxela: os ítems aparecen organizados en dúas columnas, unha de “Errores Gallegos” e outra cos seus equivalentes casteláns, baixo a epígrafe “Corrige en castellano”. A finalidade da obra era, por tanto, a de corrixir certas palabras ou expresión galegas que os relixiosos máis novos, supomos que galegofalantes, incluírían na súa nova lingua de uso, o castelán. De aquí vén a identificación que C. López Taboada establece entre o noso vocabulario e o famoso *Appendix Probi*, obra en que, como é sabido, se condenan palabras e fórmulas consideradas defectuosas ou vulgares no latín fronte aos seus supostos equivalentes clásicos.

Moitas das voces recollidas pertencen, como é doado imaxinar, aos campos da cultura popular e dos labores agrícolas (*castañetas, eixola, fouze, gramalleira, legon, machado, lar, lareira, peneira, sacha*) ou aos do mundo da natureza (*amenta, alverchegos, ameijas, coandro, cerdeira, fentos, ferran, fiollo, funcho, gesta, mazeira, miñoto, poenxos, pereira, prigel*).

A verdade é que o valor desta obriña como testemuño do galego do século XVIII se ve bastante minguado ao dar cabida a voces e expresións híbridas ou ultracorrectas que empregarían decotío os novizos de Sobrado ao falaren castelán (*correspondencia, conferiencia, dependencia, fui ver, fui leer, hay tiempo, peximo, trigieño, vivieza*). En realidade, non podemos obviar o feito de que resultaría bastante discutible considerar esta peza unha obra lexicográfica. Non obstante, dada a penuria de fontes de información que temos para o galego desta época, cremos que non se pode ignorar un traballo coma este, a pesar das súas limitacións.

2.2. Os materiais de Losada e de frei Tomás Guitián

Nunha das cartas que o padre Sobreira lle escribiu a J. Cornide, datada en Santa María de Beade (Ourense) o 31 de agosto de 1791, o beneditino fai referencia a un perdido “Vocabulario de Losada”:

A la despedida estuve con la Sra. D.ª Rosa Freyre, a quien dixe que mi criado quedaba con orden de entregar el Vocabulario de Losada sempre que Vmd. lo quisiese (Pensado e Axeitos 1983: 113)

Desta obra hoxe non coñecemos máis ca unhas poucas voces integradas por Sobreira nas súas *Papeletas de un Diccionario Gallego* (Sobreira 1979). É probable que no seu estado orixinal o vocabulario fose simplemente unha relación máis ou menos extensa de voces galegas cos seus equivalentes en castelán. As marcas de categoría que aparecen nos artigos probablemente haxa que atribuírlas a Sobreira; e del son, dende logo, as variantes recollidas en Ribadavia (Ourense), que nós pomos entre corchetes. No caso de *agoyrar*, parece que Sobreira decidiu substituír a tradución *agorar*, que aparece riscada no manuscrito das *Papeletas* (1979: 112, nota 73), pola definición que para este verbo recolle o *Diccionario de la lengua castellana* da RAE na súa terceira edición, de 1791:

Abespa. s.f. [ex Losada. *Abisouro*.] La avispa.

Abespeyro. s.m. [ex Losada.] El avispero. [En Ribadavia *Abisoureyro*. *Niño de abisouros*.]

Abruño, [según Losada,] *Abrojo*.

Agás. adv. de Mondoñedo[, según Losada]. A no ser que, sino.

Agoyrar. v.a. [Según Losada,] adivinar o pronosticar sucesos futuros por la casualidad de algunas cosas que no tienen conexión con ellos. Más comúnmente se usa para sucesos adversos. Augurare, divinare futura.

Albrizaras. s.f.pl. [Don Losada.] Las albricias.

Alcuzara. s.f. [ex Losada. *Aceyteyra*.] La alcuza. [*Gerrña do aceyte* en Ribadavia.]

Talvez se poida identificar este Losada con D. Francisco Losada, abade de San Cibrao de Rouzós, no concello de Amoeiro (Ourense), que lle facilitou a Sobreira a relación de arciprestados e parroquias da diocese de Ourense para a súa *Galicia Territorial* (Pensado 1974: 212-213; Sobreira 1979: 134, nota 83; Mariño Paz 1998: 328). Neste suposto, o vocabulario podería ser o resultado dunha solicitude de colaboración feita por Sobreira a Losada. A obra, aínda que seguramente modesta, debeu de ter a suficiente entidade como para que o beneditino considerase que podería resultar de interese para Cornide, a quen vimos que lla ofreceu en 1791.

Entre as *Papeletas de un Diccionario Gallego* aínda encontramos outro pequeno traballo lexicográfico, moi modesto, escrito por unha man diferente á de Sobreira e que leva o seguinte encabezamento: “Aves de Amandi. Según el P. Fr. Thomas Guitian. 1800. Con los nombres que corresponden en Ribadavia” (Sobreira 1979: 480-481). A obriña simplemente

contén 48 nomes de aves da fala de Amandi (Lugo) e ofrece para 15 deles os equivalentes usados en Ribadavia. Nada sabemos deste autor, aínda que hai que supor que formou parte do círculo de colaboradores de Sobreira.

2.3. O *Vocabulario Gallego-Castellano* de Bernardo Vicente Payzal

O manuscrito desta obra consérvase na RAG dende a súa fundación, en 1906, a onde chega –ignoramos grazas a quen ou por que medios– xunta outros materiais léxicos destinados a fornecer de materia prima o futuro dicionario académico:

En medio del trabajo inherente a la organización de la Academia, [...] la Junta de Gobierno no descuidó la obtención de material léxico, y hoy puede decir que cuenta, entre otros, con el Diccionario inédito del ilustre don Juan M. Pintos, [...] Las papeletas recogidas por el Sr. Murguía [...] y el Vocabulario del dialecto de Padrón recopilado por el señor Paisal, a principios del siglo XIX (*BAG* 1906: 5)

Como vemos, a persoa que en 1906 redactou estas liñas para o *Boletín* da Academia consideraba que Payzal –ou Paisal, se se prefire– compuxo a súa obra a comezos do século XIX (non sabemos se esta idea respondía simplemente a unha impresión ou se se apoiaba nalgunha fonte documental que nós non coñecemos). O caso é que, para a nosa idea, é posible que o vocabulario, aínda que se redactase efectivamente a comezos do XIX, sexa o resultado dun traballo máis ou menos dilatado no tempo, que probablemente tivo as súas orixes nos postremeiros anos do século XVIII. Volveremos sobre esta cuestión un pouco máis adiante.

Como se sabe, o vocabulario permaneceu inédito ata que en 1994 o deu a coñecer Manuel Ferreiro nunha edición anotada e precedida dun breve estudo³. Alí manifesta o profesor da Coruña que os únicos datos coñecidos acerca do autor da obra son os anotados no comezo do manuscrito orixinal (Ferreiro 1994: 57), onde lemos, non sen certa dificultade, o seguinte apuntamento: “Fueron echos y estan de letra / del L.^{do} D. Bern.^{do} Vic.^{te} Payzal / Son hoy de Jose Baltar”⁴. A partir desta sucinta nota logramos reunir algúns datos novos sobre o lexicógrafo.

Localizamos a Vicente Payzal entre os alumnos de Leis da Universidade de Santiago de Compostela no decurso de 1777 a 1785. Sabemos, a partir do seu expediente académico, que o seu nome completo era Bernardo Vicente Payzal de Cruzes e que foi “vezino de la Villa del Padron”, na actual provincia da Coruña⁵. Este dato conduciunos a revisar os antigos libros parroquiais de bautizados da igrexa de Santiago de Padrón e, ao non obtermos resulta-

3 Algúns anos antes, Ignacio Pérez Pascual e Cleofé Tato García (1986: 239, en nota) xa anunciaran a súa edición e estudo, que non chegaron a materializarse.

4 Todos os fragmentos do Vocabulario de Payzal reproducidos neste traballo proveñen dunha lectura directa do manuscrito orixinal.

5 Expediente académico núm. 3 da caixa 4.796 do Arquivo Histórico da USC.

dos satisfactorios, tamén os da limítrofe igrexa de Santa María de Iria Flavia⁶, onde demos co rexistro do neno Gregorio Vizente, da vila de Padrón, nado o 24 de setembro de 1752 e “hijo lex^{mo} de dⁿ Benito Peyssal y d^a Luissa de cruces sⁿ Mamed”⁷. A rareza do apelido *Payzal* / *Peyssal*⁸ na zona permítenos identificar este nacido co futuro autor do vocabulario, a pesar da diferenza entre os nomes dun e doutro (Bernardo Vicente e Gregorio Vizente)⁹. O tratamento de *don* para os pais e padriño do neno é boa proba do elevado status familiar, necesario na época para que Vicente Payzal puidese acceder á universidade.

A nosa pescuda biográfica remata coa localización da partida de defunción de “Dⁿ Bernardo Paisal”, sepultado no adro do camposanto de Padrón o 12 de marzo de 1836¹⁰. Faleceu, por tanto, aos 83 anos de idade, e sabemos ademais, entre outras cousas, que permaneceu célibe e que non deixou testamento feito.

Interésanos especialmente, ocupándonos xa do seu *Vocabulario Gallego-Castellano*, tratar de comprender a causa ou causas que levaron a Payzal a compor unha obra deste tipo no seu momento, quizais non totalmente coincidentes coas que se descubren detrás doutros traballos similares compostos con posterioridade. Para isto, é imprescindible coñecer de antemán as características máis salientables da obra que nos ocupa e incluso sería interesante tratar de reconstruír o método de traballo empregado polo autor.

O título do vocabulario, en realidade engadido á obra tardiamente por unha man descoñecida, deixa ben ás claras que nos atopamos ante un repertorio de voces bilingüe mono-direccional, onde a lingua de entrada é o galego e o castelán é a lingua meta. Esta é, como se sabe, a modalidade típica dos dicionarios do chamado período “clásico” da historia da lexicografía galega, que arranca na segunda metade do século XIX e se estende ata a década de 1980 (González Seoane 2003: 165-169). A obra alcanza as 900¹¹ entradas, aínda que é posible que o manuscrito se atope incompleto no seu estado actual, ao faltaren as palabras correspondentes ás letras B, T e Z¹². En liñas xerais, o texto orixinal amosa unha presentación bastante coidada e limpa, sen apenas correccións ou engadidos.

6 Vaia o noso agradecemento a don Francisco Dopazo Rial e a don Anacleto Domínguez Suárez, polas facilidades dadas para a consulta dos arquivos parroquiais de Santiago de Padrón e de Santa María de Iria Flavia.

7 Folio 126v do quinto *Libro de Baptizados de la Sta Iglessia de Iria*, que recolle os bautizados entre o 9 de novembro de 1743 e o 5 de setembro de 1762.

8 Que tamén aparece grafado como <Paysal> e <Payssal> na fe de bautismo da nena Dominga Agustina, irmá de Gregorio Vizente, nada o 9 de outubro de 1749 (folio 80v do quinto *Libro de Baptizados de la Sta Iglessia de Iria*).

9 O nome de Gregorio probablemente o recibise por ser seu padriño “dⁿ Greg^o de hermita de la fr^a de sta Mª de Dodro y lugar de Lestroue”.

10 Folio 104r do sétimo *Libro de difuntos de la Yglesia Capitular y parroquia de Sta. M.ª de Yria flavia Villa del Padron partido de pazos*, que comeza o 25/5/1819 e remata o 18/12/1851.

11 En realidade 905, se consideramos tamén as entradas repetidas (*coverta, curtidor, debanar, poñer e preme-deira*).

12 Para unha descrición detallada do manuscrito véxase Ferreiro (1994: 57-58).

Na súa microestrutura, o vocabulario que nos ocupa presenta fundamentalmente dous tipos de entrada. Algo menos da metade (o 44%, segundo o noso cálculo) son simples equivalencias de palabra(s) en galego e palabra(s) en castelán, tal e como se aprecia na seguinte serie de exemplos recollidos aleatoriamente:

Afibillar....Hebillar
Choir....Cerrar, Tapar, Acotar
Cordeheiro....Cordelero
Cortamar, Agulla....Espolón
Dentella....Faba, Haba
Enlordado....Cazcarriento
Fousiña, Fousiño....Hoz, Falce, Hocino
Porco da ceba....Cerdo de muerte

No 56% restante das entradas, o lema vai acompañado dunha explicación en castelán que xeralmente ten por cometido precisar a acepción da palabra en galego que se quere traducir¹³. Esta explicación é nalgúns casos equiparable aos delimitadores semánticos dos dicionarios bilingües modernos:

Amainar el viento....Amainar, Calmar
Amainar la colera....Amainar, Aflojar, Sosegar
Ameixa, marisco....Almeja
Aspar. lo escrito....Tachar
Capa, de molino....Muela, Corredera
Esteira. de cañas....Zarzo
Fiestra. de aguja....Hondon
Pia. de fuente....Taza, Pila

Pero tamén atopamos algúns exemplos en que as explicacións conforman verdadeiras definicións perifrásticas do lema:

Amedrentador. q.º pone grimo, ô miedo....Terrífico
Cabezada, golpe dado con la cabeza, especialmente una contra otra....Morrada
Cuña, pieza q.º hechan los sastres en la faldilla de la espalda del bestido p.ª formar un pliegue....
 Falbala
Encontrón, golpe q.º se dá con el cuerpo....Empellón
Gatear. Echar gatos de hierro....Lañar
Ladron, aquel sarmiento de la parra q.º sale del tronco, y no de la verdadera vara....Esforrocino
Molido, paño viejo p.ª limpiar....Rodilla
Rascón, Rascador. Cepillo redondo de cerdas p.ª limpiar los caballos....Bruza

13 Unicamente en *mortal* atopamos un comentario de tipo gramatical, onde se aclara a categoría da entrada: “**Mortal**. adj. como golpe mortal &.....Exicial”.

É factible imaxinar que este tipo de definición proveñan dalgún dicionario castelán manexado por Payzal. Un comentario inserido na entrada *palieteria* vén confirmar esta suposición:

Palieteria ierba (El dicionario castellano en la voz Albahaquilla del Rio trahe esta voz, q.º no esta en su lug.º)....Paletaria

En efecto, a consulta do *Nuevo Tesoro lexicográfico de la Lengua Española* da RAE (2001) permitiunos constatar que hai varias edicións do dicionario académico que incorren nesta pequena falta: a segunda edición do coñecido como *Diccionario de Autoridades* (1770) e as catro primeiras edicións do *Diccionario de la lengua castellana* (as de 1780, 1783, 1791 e 1803) dan entrada á voz *albahaquilla del rio*, pero non a *paletaria*:

ALBAHAQUILLA DEL RIO. La que llaman el calamento: algunos la tienen por la paletaria, pero no lo es, porque la paletaria no huele, y aquella nace en riberas, y la paletaria en muros.

Imaxinamos, por tanto, que Payzal se apoiou nalgunha desas cinco edicións do dicionario académico para elaborar o seu vocabulario. Un cotexo minucioso deste con aquelas permitiunos asegurar que polo menos se serviu da edición de 1791, a terceira do dicionario usual¹⁴. Así e todo, esta obra non foi a única fonte manexada. A presenza de palabras coma *almosta* ou *casita de Dios* remítenos necesariamente á primeira edición do *Diccionario de Autoridades*, de onde parece que tamén saíron as explicacións que se engaden aos lemas *colgado* e *formiga*.

O conxunto destas dúas obras, o *Diccionario de Autoridades* e mais a terceira edición do *Diccionario de la lengua castellana*, abonda para xustificar a procedencia da práctica totalidade dos termos en castelán recollidos no vocabulario como equivalentes das entradas en galego. Na maioría dos casos resulta imposible concretar cal das dúas fontes é a empregada, debido ás semellanzas que en xeral manteñen os dicionarios da tradición académica nos seus lemarios e definicións. Ademais, o traballo vese dificultado por ser Payzal pouco escrupuloso á hora de respectar as propostas ortográficas das súas fontes¹⁵.

Con todo, unhas poucas palabras non figuran entre os lemas das dúas obras referidas, e só son incorporadas á tradición dos dicionarios académicos con posterioridade: *anguloso* (figura a partir da edición publicada en 1803), *calabazo* (1925), *guisante* (1803), *haloza*¹⁶

14 Recolle a forma *cagaruta* como equivalente de *cagalla*, pero sabemos que é unha gralla por *cagarruta*, que precisamente só rexistra a edición de 1791.

15 Estamos a pensar en casos coma *almoada*, *almoaza*, *debanar*, *gabilla*, *hilbanar*, *llabe*, *nabaja*, *rebuelto* ou *valdio*, que se apartan do modelo ortográfico da RAE. Mesmo o seseo da súa fala de orixe chega a interferir nalgunhas formas, coma en *rabisa*, *viarasa* ou *vardazca*, neste último caso por ultracorrección.

16 Esta palabra vai seguida no manuscrito dunha anotación remisiva que non logramos descifrar: “V.º à N. Verbo Gallica.”.

(1803), *husmar* (1803) e *tarangallo* (1899). Á vista destes datos, cabe supor que Payzal utilizou tamén a cuarta edición do DRAE, de 1803 (obviamente, non puido consultar as edicións de 1899 e 1925), aínda que tamén se podería xustificar a presenza dalgunha destas voces no seu vocabulario sen necesidade de recorrer ao manexo de novas obras: a palabra *guisante* non foi recollida como lema no DRAE ata 1803, pero xa tiña presenza nos dicionarios académicos con anterioridade. Por exemplo, é utilizada no corpo da definición de *almortas*, tanto no *Diccionario de Autoridades* coma na edición de 1791:

ALMORTAS. s.f. Legumbre, que por otro nombre llaman guijas en la Mancha: especie de guisantes quadrados, duros y desabridos, y que por su hechura los llaman tambien dientes de muerto. Gastan esta semilla las gentes pobres comiéndola tostada, ò cocida. Lat. *Pisum*, i. [1726]

ALMORTAS. s.f.p. Legumbre, especie de guisantes quadrados, que por su figura se llaman tambien DIENTES DE MUERTO. En la Mancha los llaman GUIJAS, y en otras partes TITOS. *Ervila*, *pisum*. [1791]

Calquera destes dous artigos puido ser a fonte seguida por Payzal para elaborar a entrada: “**Chicharos**, quadrados, ò medio quadrados....Dientes de muerto, Almortas, Guijas” do seu vocabulario, pero tamén a entrada: “**Chicharos**....Guisantes”, que a precede no manuscrito.

En calquera caso, o uso de diferentes fontes lexicográficas ou, mellor dito, de diferentes edicións do dicionario da RAE fainos pensar na posibilidade de que o traballo se realizase en distintos momentos, de que Payzal fose tomando notas para o seu vocabulario nun marco cronolóxico máis ou menos dilatado, e que só finalmente reunise os seus apuntamentos nunha copia en limpo, que é a que hoxe se conserva na RAG. O método de traballo seguido debeu de ser máis ou menos o seguinte: mentres lía ou consultaba os dicionarios académicos, Payzal íría anotando as palabras que polo motivo que fose chamaban a súa atención, buscando para elas un ou máis equivalentes en galego, seguramente os que el usaba ou os propios da súa zona de orixe. Cando o consideraba necesario, incorporaba algunha nota que axudase a precisar o significado do termo castelán ou a aclarar a acepción da voz galega que propuña como equivalente. A especificidade de moitas das palabras castelás seleccionadas dificultoulle en ocasións a tarefa de atopar un equivalente galego adecuado, cuestión que tratou de resolver recorrendo a voces galegas que simplemente pertencían ao mesmo campo nomenclatural ca o termo que quería traducir:

Adro. el muro, ò pared q.º lo divide, ò cierra....Ba[r]bacana

Alxóuxere, lo q.º tiene dentro p.ª que suene....Escrupulillo

Cebola. los hijos q.º hechan las viejas....Cebolleta, Babosa

Esteira. la tira, ò lista de q.º se haze....Pleyta

Garafetear, el cordel con q.º se haze....Cazumbre

Media. el rollo q.º se haze de la parte q.º sobra....Barulé

Muiño. su pie....Solera

Payzal debeu de inverter a dirección castelán-galego dos artigos que fora elaborando nunha primeira fase ao preparar a copia definitiva do vocabulario, sempre que esta tarefa non a abordase xa de maneira inmediata ao ir consultando os dicionarios de castelán¹⁷. Na fase final do traballo tamén agrupou pola súa letra inicial os artigos co lema en galego resultantes, aínda que non aplicou unha ordenación alfabética interna para cada letra.

Chegados a este punto, cabe preguntarnos polo motivo ou motivos que levaron a Payzal a confeccionar un traballo destas características. Cremos que, en primeiro lugar, deberíamos descartar a idea de que o *Vocabulario Gallego-Castellano* fose un produto concibido para o prelo, basicamente porque na época en que foi elaborado non existía en Galicia unha demanda importante deste tipo de obras. Haberá que entendela como un traballo feito para un uso particular ou, en todo caso, para o uso dun grupo restrinxido de persoas. Temos a impresión de que a finalidade da obra non foi, ou non foi esencialmente, compilar unha serie de voces galegas e rexistrar o seu significado. Máis ben parece que Payzal estaba interesado nas formas do castelán, que en moitos casos presentan un “marcado carácter arcaico ou dialectal”, como xa observou M. Ferreiro (1994: 58). É posible que Payzal preparase este vocabulario bilingüe cunha finalidade de tipo práctico: a obra permitiría coñecer certas voces “escuras” ou pouco usuais do castelán académico a partir das voces comúns do galego. O problema que se nos presenta é que se fai difícil admitir que todo o léxico castelán recollido por Payzal na súa obra resultase dalgunha maneira escuro ou ofrecese dificultades para unha persoa culta da Galicia do século XVIII. Convén, por tanto, manexar esta idea que propomos cunha certa cautela.

3. Noticias de obras perdidas

3.1. O antecedente do *Vocabulario* do padre Rodríguez

A primeira das noticias recollidas por Murguía na súa nota á edición do “Estudio sobre el origen y formacion de la lengua gallega” de Sarmiento fai referencia a un *Vocabulario* escrito por un franciscano de Noia (A Coruña):

A pesar de conocer tanto el P. Sarmiento á Galicia y á todas sus cosas, ignoraba que, cuando ménos, al tiempo en que escribía su carta [i.e. 1755] corría ya entre los curiosos el *Vocabulario* que habia escrito el franciscano P. Rodríguez, natural de Noya. Debía ser muy comun, pues habla de él como cosa corriente el benedictino Sobreira. (Murguía 1880: 137)

Sabemos que este padre Rodríguez, así nolo aclara uns anos despois Murguía (1888: 636), é frei Luís Rodríguez, autor que viviu entre os séculos XVI e XVII e a quen debemos

17 Nesa operación tivo un descoido, ao incorporar entre as palabras iniciadas pola letra E a entrada: “En estos.... Nestes”, en que non se inverteu a orde castelán-galego orixinal.

uns *Comentarios* aos escritos filosóficos do seu correlixionario de orde Xoán Duns Escoto, impresos en Salamanca en 1624. A noticia sobre o seu suposto *Vocabulario* non vai ser, por tanto, obxecto de estudo nesta nota, pero así e todo parece oportuno que lembremos o que sobre ela deixou escrito J. L. Pensado.

En primeiro lugar, Pensado constata que na obra conservada do padre Sobreira non aparece, fronte ao que sería esperado, ningunha mención ao *Vocabulario* galego do padre Rodríguez. Tendo isto en conta, fixa a súa atención no seguinte parágrafo da carta que Sobreira escribira a J. Cornide dende Beade o 31 de agosto de 1791:

Desde que recibí la favorecida de Vmd. he trabajado en merecer una copia del Glosario original de nuestro Sarmiento que poseen los maestros Rodríguez y Avelle de Sahagún; y aún serví al segundo con piezas diplomáticas; pero perdí el tiempo, y ahora solicito por medio de los dominicanos y franciscanos una copia del exemplar que tiene el Señor de Aranza, y tengo mis esperanzas. (Pensado e Axeitos 1983: 114)

Partindo de que Murguía manexou esta e outras cartas de Sobreira e tendo en conta que, ás veces, os seus apuntamentos non foron moi exactos (Pensado e Axeitos 1983: 42), J. L. Pensado suxire que a orixe da noticia do *Vocabulario* do P. Rodríguez poida estar precisamente nalgún apuntamento sacado do anterior texto:

Es posible que un P. Rodríguez de su apuntamiento [do de Murguía] se haya convertido en Padre Rodríguez, en vez de Pablo Rodríguez, el beneditino natural de Paraños, enemigo de Sobreira, al que aludía esta carta, poseedor de una copia del *Glosario original* de Sarmiento. Como fue asociado al franciscano P. Luis Rodríguez no sabemos decirlo, acaso haya dado origen a ello la frase “y ahora solicito por medio de los dominicanos y franciscanos una copia del ejemplar que tiene el Señor de Aranza”. (Pensado e Axeitos 1983: 43)

Sexa como fose, o feito de que este *Vocabulario* non apareza mencionado nos escritos de Sobreira obríganos a manter certa cautela coas outras noticias que proporciona Murguía sobre traballos lexicográficos non conservados. O mellor será valorarmos cada caso en particular, recollendo e analizando as palabras exactas de Murguía e achegando, onde sexa posible, novos datos que axuden a esclarecer o que realmente houbo detrás desas controvertidas noticias.

3.2. O *Vocabulario* de voces galegas de plantas do médico Lobariñas

Referíndose xa ao século XVIII, Murguía achéganos a seguinte noticia:

cuando Sobreira se ocupaba de su *Diccionario de la lengua gallega*, con la fortuna que se echa de ver leyendo lo que de él nos queda, un médico llamado Lobariñas, hombre diligente, de no escaso talento y de bastante conocimiento en la botánica,

había escrito un *Vocabulario* de voces gallegas de plantas y demás, que puso á disposición del citado Sobreira y que, según noticias, corría con verdadero aplauso entre los aficionados á esta clase de estudios. (Murguía 1880: 137)

Fronte ao que ocorría co *Vocabulario* do padre Rodríguez, o certo é que unha interpretación literal do texto que acabamos de ler non obriga a supor que Murguía extraeu necesariamente a súa noticia dalgún escrito do padre Sobreira. No entanto, o esperado sería que o beneditino mencionase nalgún lugar este novo *Vocabulario*, se é que realmente contou coa posibilidade de manexalo. Unha vez máis, ante a falta da confirmación pertinente nos papeis conservados de Sobreira, asalta a dúbida sobre a autenticidade da noticia transmitida por Murguía:

El “médico Lobariñas” sigue resistiéndose a aparecer y hasta podría tratarse de otra broma del buen Fray Martín, porque hasta se da la casualidad de que Sarmiento es autor de una voluminosa e importante obra sobre el mismo tema. (Pensado 1985: 13)

Como vemos, J. L. Pensado suxire novamente a posibilidade de que a orixe desta noticia se deba en realidade a unha confusión de Murguía cun traballo diferente. A obra de Sarmiento á que alude Pensado, editada por el mesmo en 1986, é o *Catálogo de Voces Vulgares, y en especial de Voces Gallegas de Diferentes Vegetables*, de contido similar ao do suposto “*Vocabulario* de voces gallegas de plantas y demás” de Lobariñas. Pero a diferenza do caso anterior, Pensado non recolle ningunha fonte textual significativa á que Murguía puidese ter acceso e que nos permita supor a orixe dunha nova confusión por parte do historiador.

Fose como fose, pola nosa parte demos localizado varias referencias ao médico Lobariñas, curiosamente todas elas debidas ao padre Sarmiento, e podemos comprobar que o personaxe da vida real se axusta bastante ben á figura descrita por Murguía.

Don Antonio Jacinto Lobariñas Feijoó, “Medico muy Docto, y curioso en la Puebla de Sanabria”, aparece citado por Sarmiento na súa *Disertacion sobre las virtudes maravillosas y uso de la planta llamada carqueixa* (Sarmiento 1786: 20). Nesta obra fala frei Martín dalgúns efectos curativos da carqueixa observados por Lobariñas no tratamento dos seus pacientes, información que o propio médico lle transmitira por carta o 31 de maio de 1759. É interesante constatar que Lobariñas manexaba xa daquela unha copia do prego que Sarmiento escribira sobre a dita carqueixa (1786: 21).

Outras referencias a este personaxe atopámolas en distintas cartas do frade beneditino a seu irmán Francisco Javier, escritas entre novembro de 1759 e febreiro de 1760, cando o médico fai unha viaxe a Madrid (Sarmiento 1995: 179-182, 189-191 e 194). Segundo as palabras de Sarmiento, Lobariñas “es muy aficionado a saber, y en especial *Historia Natural y Botánica*. Viene con ánimo de instruirse en todo y yo espero que adelantará mucho *porque quiere saber*” (Sarmiento 1995: 179). En xaneiro de 1760 Lobariñas xa “está en Madrid. Viene a mi celda diferentes veces”, dinos Sarmiento (189). Ademais, “es aficionado a saber lo que no tienen otros. Se *alampa* por *copia* del bidueiro porque oyó leer algo” (189) e tamén fai

copia dun prego sobre a *tiraña*, planta usada con fins medicinais que frei Martín logra identificar e para cuxo nome, no seu afán etimoloxista, procura unha orixe (190).

En definitiva, podemos afirmar que o médico Lobariñas, home inicialmente interesado en cuestións de historia natural e de botánica, dispuxo da copia de varias obras sobre plantas do padre Sarmiento, figura a quen puido tratar na súa cela de Madrid a comezos de 1760. Non sería estraño que, respondendo aos seus intereses ou mesmo seguindo algunha recomendación do propio frade, chegase a compor un “*Vocabulario de voces gallegas de plantas y demás*”, obra sobre a que hoxe non coñecemos máis referencias ca a proporcionada por Murguía.

3.3. Un traballo de Labrada e o proxecto dunha Academia compostelá

Continuando coa lectura da nota redactada por Murguía en 1880 atopamos unha nova referencia a un traballo hoxe perdido e tamén a noticia dun proxecto que non chegou a frutificar:

En cosas de esta índole se ocupaba á últimos del siglo pasado un Labrada, que no es fácil decir sea distinto ó el mismo D. Lucas, secretario más tarde del consulado de la Coruña y autor de la *Descripcion económica del reino de Galicia*. El que fuese, dió principio á sus tareas después de haber desistido de las suyas la Academia, que para el estudio del dialecto gallego habian fundado en Santiago algunas damas de la aristocracia, ayudadas de las personas que por aquel tiempo poseian las luces suficientes para llevar á cumplido término tan patriótica empresa. (Murguía 1880: 137)

Supomos que este texto de Murguía é a fonte, directa ou indirecta, de diversos traballos que lle atribúen ao economista José Lucas Labrada (1762-1842) un vocabulario ou dicionario da lingua galega non conservado na actualidade¹⁸. No entanto, na nosa opinión, as palabras de Murguía non nos permiten presupor que o economista ilustrado chegase a traballar nunha obra dese tipo, a pesar de que a ambigua expresión “en cosas de esta índole se ocupaba [...] un Labrada” apareza no noso texto despois da mención dos dicionarios ou vocabularios do padre Rodríguez, de Sobreira e do médico Lobariñas. Debemos ter presente que a nota de Murguía non só presta atención ás compilacións de léxico, senón ao conxunto dos “diversos trabajos que acerca del gallego se han llevado á cabo”. Por este motivo, debemos contemplar a posibilidade de que o historiador rexionalista faga referencia a outro escrito de Labrada, en concreto a unha perdida *Disertación sobre el Origen de la Lengua Gallega* de que fala o padre Sobreira na súa *Idea de un diccionario de la lengua gallega*, obra esta última que Murguía manexou na Real Academia de la Historia de Madrid (Pensado e Axeitos 1983: 42). Estas son as palabras de Sobreira:

18 Falan desa obra, por exemplo, Antonio Couceiro Freijomil (1952: 259), que parece seguir algún escrito de M. Amor Meilán que non demos localizado, ou tamén Carlos Martínez-Barbeito (1956: 297).

A su favor [o de J. Cornide] merecí, con otras muchas, la buena noticia de una Disertación sobre el Origen de la Lengua Gallega, escrita con mucha erudición por el gallego D. Josef Labrada, vecino de La Coruña. [...] pude lograr una hermosa copia, digna de ver la luz pública, firmada de su mismo autor. Apenas lei este escrito, perdí todo el gusto al céltico, gótico, fenicio y primitivo español. (Pensado 1974: 198)

Se Murguía está ao tanto de que Labrada compuxo unha *Disertación sobre el Origen de la Lengua Gallega*, parece lóxico que non queira deixar de mencionala nun traballo en que, sen saírmos do século XVIII, tamén se fala dunha Academia “que para el estudio del dialecto gallego habian fundado en Santiago algunas damas de la aristocracia” (é dicir, unha academia que parece non restrinxir o seu traballo á elaboración dun dicionario), ou en que se alude ás opinións emitidas “acerca del dialecto gallego, sus orígenes y formacion” polo bibliotecario da Universidade de Santiago Francisco del Valle-Inclán y de los Santos (1736-1804), persoa que Murguía supón vinculada á antedita academia compostelá¹⁹.

Sexa como fose, cómpre apuntar que o José Labrada mencionado por Sobreira probablemente non se corresponda co economista José Lucas Labrada, senón con seu pai, profesor de Gramática na Universidade de Compostela e fundador dunha “Casa-Estudio de Gramática” na Coruña (Río Barja 1971: xi, Pensado 1974: 55)²⁰.

En canto á Academia fundada en Santiago para o estudo do galego, o profesor Xesús Alonso Montero opina que:

Todo é extraño nesta Academia: que se cree no XVIII e, máis aínda, que o feito o protagonicen damas da aristocracia. Se algún día se verifica a noticia, haberá que ter en conta que esta institución tería como obxectivo o “estudio” e non a normativización do “dialecto”, tarefa impensable nun momento en que ninguén (ou case) o cultivaba. (Alonso Montero 1988: 9)

Non sabemos se a orixe da noticia hai que buscala de novo no padre Sobreira e na súa mencionada *Idea de un diccionario de la lengua gallega*, onde atopamos a seguinte información:

A estos errores se sigue otro muy pernicioso, y tal es el pensamiento de que no es asequible lo que otros no han podido conseguir, o por falta de perseverancia, como se experimentó en una tertulia, a este fin congregada en la ciudad de Santiago; o por sobra de ocupaciones, como sucedió al mencionado *Sarmiento*; o por no dar en el secreto gramatical, que forma el carácter de nuestro dialecto gallego, y cuya ignorancia da perspectiva de infinito a su diccionario, que sólo es grande en el trabajo y de ningún modo lo será en el volumen. (Pensado 1974: 188)

19 As opinións de Francisco del Valle-Inclán acerca do galego apareceron recollidas en varios *discursos de El Catón Compostelano*, publicados en Santiago no ano 1800. Para unha descrición e análise do contido deses textos véxase Mariño Paz (2003: 31-32).

20 Pode consultarse unha achega á biografía do gramático José Labrada en Barreiro Fernández (2002: 26-28).

De aquí dedúcese que na cidade de Santiago chegou a formarse unha *tertulia* coa finalidade de elaborar un dicionario da lingua galega, pero que o proxecto non saíu adiante, como di Sobreira, “por falta de perseverancia”. Tanto J. L. Pensado (1974: 59) coma R. Mariño Paz (1998: 327-328), que se ocupan do asunto, móstranse bastante cautos á hora de identificar esta *tertulia* de Sobreira coa *Academia* de que fala Murguía. Se realmente este se inspirou no testemuño do beneditino para elaborar a súa noticia, haberá que responsabilizalo de que unha modesta *tertulia* acabe convertida en institución. Máis complicado é saber por que lles atribúe o papel promotor desa Academia a “algunas damas de la aristocracia”. Talvez a mención que fai Sobreira nunha das súas cartas da “Sr.ª D.ª Rosa Freyre” (véxase arriba) teña algo que ver con iso; se non é así, haberá que supor que Murguía contou co apoio dalgunha outra fonte á hora de redactar a súa noticia.

3.4. O Dicionario de la lengua gallega do padre Gregorio

Outro nome que nos dá Murguía é o dun padre Gregorio:

Hemos oído que el dominico compostelano, P. Gregorio, había escrito un *Diccionario de la lengua gallega*: aunque hay quien le duda, podemos asegurar, sin embargo, que de éste ó de otro autor tuvo en su poder hace años un encuadernador de Santiago uno manuscrito, letra del siglo pasado, que por la persona que lo había puesto en sus manos, provenía de Noya ó Padron. El P. Gregorio era natural de esta última villa, y de la primera, como hemos dicho ya, el terceron P. Rodriguez. (Murguía 1880: 137)

Neste caso, o propio Murguía reconece o carácter controvertido da noticia ofrecida, que ademais ten procedencia oral e por tanto moi difícil verificación. O feito de que un encadernador de Santiago posuía un descoñecido dicionario ou vocabulario galego coas características expostas (letra do século XVIII e procedencia noíesa ou padroneses) non valida, evidentemente, a autenticidade das noticias referidas ao padre Rodríguez ou ao padre Gregorio. Ademais, xa sabemos que o *Vocabulario Gallego-Castellano* de Bernardo Vicente Payzal, obra que Murguía parece non coñecer aínda en 1880, responde perfectamente a esas características.

A verdade é que podemos identificar sen dificultade o padre Gregorio co tamén padronés e frade dominicano Manuel de Gregorio (1767-ca. 1837), que despois de residir en diversas localidades galegas e de fóra de Galicia dedicándose fundamentalmente a labores docentes chegou a obter a Cátedra de Teoloxía da Universidade de Santiago de Compostela en 1833 (Pardo Villar 1953: 219; Vilanova Rodríguez s.d.: 213). Convén indicar, así e todo, que ningún dos dous biógrafos consultados lle atribúe un dicionario galego ou algunha outra obra similar, que por certo, tendo en conta a cronoloxía do autor, sería moi probablemente un traballo xa elaborado, polo menos en parte, no século XIX.

Curiosamente, puidemos comprobar que antes de Murguía xa outro destacado rexionalista facía referencia ao labor lexicográfico do padre Gregorio. Nunha folha publicitaria

do dicionario de Francisco Javier Rodríguez²¹, aparecida en 1862, Antonio M.ª de la Iglesia citaba o nome do relixioso dominicano a carón dos de Sarmiento e Cornide como exemplo de dedicación ao traballo de recolla léxica:

todos empezábamos á recoger voces para el Diccionario, y todos concluíamos por suspender ó abandonar nuestra tarea comenzada, para atender á otros asuntos que sin duda alguna debían absorber completamente nuestra atención, y aunque impulsados por la grata memoria y alto ejemplo de los Sarmientos, Cornides y PP. Gregorios; ello era que nadie se hallaba con la suficiente libertad ó fuerza de perseverancia para la prosecución de un trabajo suspirado por tanto tiempo. ([Iglesia] 1862)

Así e todo, non debemos pasar por alto que no ano seguinte, cando de la Iglesia edita o anunciado dicionario de Rodríguez, xa non recolle o nome do padre Gregorio entre os estudosos ou eruditos que se dedicaron á recolla de materiais léxicos, nome que agora substitúe polo do padre Sobreira:

Digno heredero el Sr. Rodríguez del afán que especialmente demostraron los distinguidos escritores Sarmiento, Sobreira y Cornide, en esta clase de estudios, aunque sin poder servirse de los trabajos de todos ellos. (Iglesia 1863: VII)

Non sabemos se a noticia de que o padre Gregorio escribira un *Diccionario de la lengua gallega* lle chegou a Murguía a través de Antonio de la Iglesia, pero, polo que parece, este último xa debeu de desbotala en 1863. Talvez o feito de que o nome do dominicano Manuel de Gregorio se vexa rapidamente substituído como lexicógrafo polo de Sobreira se poida relacionar cun posible inicial descoñecemento da identidade do compilador dos materiais conservados na Real Academia de la Historia de Madrid, os que hoxe integran as ben coñecidas *Papeletas de un diccionario gallego* do padre Sobreira (1979).

4. Cabo

Por todo o que viñemos dicindo, o panorama da lexicografía galega do XVIII parece un pouco desolador en canto a obras menores e a traballos perdidos. As primeiras, polas súas características e volume, teñen hoxe máis de curiosidade para o terreo da erudición ca outro tipo de interese; sobre as noticias referidas aos segundos, non hai maneira de ofrecer unhas garantías mínimas de autenticidade: ás serias dúbidas que Pensado manifestou acerca da noticia do *Vocabulario* do padre Rodríguez engadimos nós as que nos esperta a do *Diccionario de la lengua gallega* do padre Gregorio; opinamos ademais que a José Labrada non se lle debe atribuír

21 Hai un exemplar conservado na Biblioteca Xeral da Universidade de Santiago de Compostela (ref. Ms.602). O mesmo texto aparece reproducido no número 16 da *Galicia, revista universal de este reino* (pp. 1-2), publicado o 15 de agosto de 1862.

ningún tipo de dicionario galego e o proxecto da *tertulia* ou academia de Santiago de que fala Sobreira non pasou de ser iso, un simple proxecto. A noticia que presenta máis posibilidades de ter unha base real, aínda que tampouco poidamos confirmala, é a do “*Vocabulario de voces gallegas de plantas y demás*” do médico Lobarina; en todo caso, o interese deste estudoso iría máis polo campo da botánica e da medicina ca polo da lingüística e da terminoloxía.

Todas estas cuestións fannos pensar, con maior forza se cabe, na singularidade que supuxo a obra lingüística do padre Sarmiento na súa época. Frei Martín foi, sen dúbida, un pioneiro na consideración do galego como obxecto de investigación e observación científicas, un adiantado ao seu tempo que, con todo, debido ao seu ineditismo, practicamente pasou desapercibido para os seus contemporáneos galegos. O seu exemplo só foi seguido, con limitacións, anos despois do seu pasamento, cando o padre Sobreira tivo a oportunidade de consultar os seus escritos no convento de San Martín de Madrid.

É certo que as correntes de pensamento ilustrado trouxeron a Galicia, xa ben andado o século XVIII, a aparición dos primeiros traballos en que a lingua do país se converteu en obxecto de gabanza e defensa ou mesmo de interese científico²²; no entanto, haberá que agardar á segunda metade do século XIX para que aparezan os primeiros dicionarios impresos, elaborados baixo as coordenadas ideolóxicas dos movementos provincialista e rexionalista.

Sabemos que a situación do galego durante o século XVIII non foi propiciatoria para que se elaborasen e publicasen dicionarios galegos, pero estamos convencidos de que se a obra lingüística de Sarmiento chegase a coñecer unha mínima difusión na Galicia do seu tempo, acabaría por converterse nun efectivo acicate para que outras persoas iniciasen un labor semellante ao seu. Perdeuse unha boa oportunidade, talvez, con Vicente Payzal, que parecía reunir boas condicións para chegar a compor unha obra de certo alcance (tiña formación letrada e vocación para o traballo lexicográfico, debeu de gozar dunha boa situación económica ao longo da súa vida, foi lonxevo e, sobre todo, tiña un bo coñecemento do galego). En realidade, xa nos referimos á posibilidade de que o seu interese non estivese tanto no galego coma no castelán. Quizais non vise na lingua galega, coma a maioría das persoas letradas do seu tempo, o obxecto merecente de atención que si vira Sarmiento. Doutro xeito, o resultado do seu traballo puido ser ben distinto.

Bibliografía

Alonso Montero, X. (1988): “Prehistoria da Academia Galega. Á procura da norma culta de 1875 a 1905”, *Grial* 99, pp. 8-18.

22 Xa mencionamos a *Disertación sobre el Origen de la Lengua Gallega* de J. Labrada ou o interese que este mesmo tema espertou en F. del Valle-Inclán y de los Santos. Podemos engadir agora a noticia dun escrito do cóngo de Lugo Juan Francisco de Castro Fernández (1721-1790) en que se facía un “elogio del dialecto gallego, demostrando su riqueza, propiedad, dulzura y elegancia” (Laverde Ruiz 1881: 279).

- BAG = *Boletín de la Academia Gallega* (1906): “Constitución de la Academia”, BAG 1 (20/5/1906), pp. 1-6.
- Barreiro Fernández, X. R. (2002): “A imprecación contra a morte de Xosé Labrada. A primeira *laudatio* en honra do Padre Sarmiento”, BRAG 363, pp. 25-44.
- Couceiro Freijomil, A. (1952): *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*. Volume II [letras F-O]. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos.
- Ferreiro, M. (1994): “Contribución á lexicografía histórica do galego: o vocabulario de Payzal”, *Cader-nos de Lingua* 9, pp. 55-88.
- González Seoane, E. (2003): “A lexicografía galega moderna”, en H. Monteagudo e X. M. Bouzada Fernández (coords.): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume III: Elaboración e difusión da lingua*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, pp. 165-227.
- [Iglesia], [A. M.^a de la] (1862): *Diccionario gallego-castellano, que va a publicar La Galicia, su autor el presbítero D. Francisco Javier Rodriguez, bibliotecario que fué de la Universidad Literaria de Santiago*. Coruña: Imp. del Hospicio Provincial [folla publicitaria impresa conservada na carpeta Ms.602 da Biblioteca Xeral da USC].
- Iglesia, A. [M.^a] de la (1863): “Prólogo del director de la Galicia, editora de este diccionario”, en F. J. Rodríguez: *Diccionario Gallego-Castellano*. Coruña: Imp. del Hospicio Provincial, pp. v-viii.
- Laverde Ruiz, G. (1881): “El doctor D. Juan Francisco de Castro”, *La Ilustracion Gallega y Asturiana* 24, pp. 278-279.
- López Taboada, C. (1991): “Un *Appendix Probi* na Galicia do XIX”, en M. Brea e F. Fernández Rei (coord.): *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade, vol. 2, pp. 105-124.
- Mariño Paz, R. (1998): *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Mariño Paz, R. (2003): “18th century linguistic mentality and the history of the Galician language”, *Estudios de Sociolingüística* 3-4, pp. 1-41.
- Martínez-Barbeito, C. (1956): “Don José Cornide y su «Catálogo de palabras gallegas»”, BRAG XXVII, pp. 291-349.
- Murguía, M. (ed.) (1880): “Estudio sobre el origen y formacion de la lengua gallega. Inédito del P. Fr. Martin Sarmiento”, en *La Ilustracion Gallega y Asturiana* 9, p. 116; 10, pp. 124-125; 11, p. 137; 13, p. 168; 18, p. 225; 19, pp. 236-237 e 20, p. 248.
- Murguía, M. (1888): *Galicia*. Barcelona: Daniel Cortezo y C.^a
- Pardo Villar, P. A. (1953): *Los dominicos en Santiago. (Apuntes históricos)*. Santiago de Compostela: Instituto P. Sarmiento de Estudios Gallegos [Anejo VIII dos *Cuadernos de Estudios Gallegos*].
- Pensado, J. L. (1974): *Opúsculos lingüísticos gallegos del siglo XVIII*. Vigo: Galaxia.
- Pensado, J. L. (1976): *Contribución a la crítica de la lexicografía gallega. I. El Diccionario Gallego-Castellano de F. J. Rodríguez y su repercusión en la lexicografía gallega*. Salamanca: Universidad.
- Pensado, J. L. (1982): “La lexicología gallega en el siglo XVIII”, en D. Kremer e R. Lorenzo (eds.): *Tradición, actualidade e futuro do galego. Actas do coloquio de Tréveris. 13 a 15 de novembro de 1980*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, pp. 85-98.
- Pensado, J. L. (1985) [1982]: “Realidad y fantasía en torno a nuestros primeros diccionarios”, en *El gallego, Galicia y los gallegos a través de los tiempos. (Ensayos)*. La Coruña: La Voz de Galicia, pp. 11-13.

- Pensado, J. L. e X. L. Axeitos (1983): *Cartas del padre Sobreira a Gómez de Ortega y Cornide*. Sada: Ediciós do Castro.
- Pérez Pascual, I. e C. Tato García (1986): “O vocabulario de Leiras Pulpeiro (I)”, *Verba* 13, pp. 237-267.
- RAE (2001): *Nuevo Tesoro lexicográfico de la Lengua Española*. Madrid: RAE / Espasa Calpe [edición en DVD].
- Río Barja, F. J. (1971): “Prólogo”, en J. L. Labrada: *Descripción Económica del Reino de Galicia*. Vigo: Galaxia, pp. VII-XXIX.
- Sarmiento, R.^{mo} P. M. Fr. M. (1786): *Disertacion sobre las virtudes maravillosas y uso de la planta llamada carqueixa, conocida en Galicia por este nombre, y en otras provincias del reyno, por una voz analoga á la misma pronunciacion*. Madrid: Imprenta de Hilario Santos [consultouse o exemplar da Biblioteca Penzol de Vigo (ref. 8/88-3)].
- Sarmiento, P. [M.] (1995): *Epistolario*. Disposto por Xosé Filgueira Valverde e M.ª Xesús Fortes Alén. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Sobreira, Fr. J. (1979): *Papeletas de un Diccionario Gallego*. Edición y Estudio Crítico por J. L. Pensado. Tomo I (texto). Orense: Instituto de Estudios Orensanos “Padre Feijoo”.
- Vilanova Rodríguez, A. (s.d.): “Gregorio, Fray Manuel”, en *Gran Enciclopedia Gallega*. Santiago / Gijón: Silverio Cañada, vol. 16, p. 213.